

Magyar muzsikusok a szultán udvarában

Gombos László

Máig gyakran hivatkoznak arra, hogy Bartók és Kodály országának egyik legjelentősebb exportcikke a zeneművészet, és hogy ezzel magyarázható zenekari kultúránk „túltermelése” is. Emlegetett „nagy hatalmi státuszunk” azonban nem előzmény nélküli: muzsikusaink már a 19. században előkelő pozíciókat foglaltak el Nyugat-Európában és Amerikában (kiváló zenekari zenészeink mellett gondoljunk csak Richterre, Nikischre, Joachimra vagy Hubayra), és bár jóval kevésbé látványosan, keleten is letették a névjegyüket. Eljutottak a Török Birodalomba is, ahol közvetítő szerepet játszhattak a polgári zenekultúra megteremtésében.

Zenei misszionáriusok délkeleten

A középkori hagyományokhoz erősen ragaszkodó egykori világbirodalom csak lassan változhatott, zárt társadalmának egy része – közöttük a szultán és több magas rangú vezető – a lelke mélyén hiába óhajtott, a többség csak lassan fogadhatta be az újításokat. A közlekedési nehézségek és a bürokrácia eleve megnehezítették a művészek utazását, a magyaroknak mégis kiváltságos volt a helyzete: amíg számos török tanult Magyarországon, addig képzett munkásaink részt vehettek például a vagongyár működtetésében, szórványosan érkező zenészeink pedig a zenekultúra fokozatos átalakításában. Nem csoda, hogy a 20. század elejéig még a fővárosban, Konstantinápolyban sem virágzott az Európa nagyobb városaira jellemző zeneélet. A koncertek többségére a színháztermekben, a nagykövetségeken, az előkelők szalonjaiban és az egyesületek helyiségeiben került sor, a résztvevők a török szellemi elit tagjai, az állami vezetők, a diplomaták, a városban tartózkodó vendégek és az Aranszarv-öböl túlpartján, Perában letelepedett nyugati polgárok közül kerültek ki.

Liszt Ferenc, a „zenekar szakértője”

A Török Birodalom utolsó évszázadában Liszt Ferenc volt a legjelentősebb magyar zenész, aki Konstantinápolyba látogatott. Már 1833 óta – akkor a költő, Lamartine társaként – tervezte azt az utazást, amelyre végül 1847 nyarán került sor: június 8-án érkezett, és július 13-ig öt hetet töltött a török fővárosban.¹ Liszt számára a város vonzerejét az ifjú Abdülmedzsid szultán (ur. 1839–1861) is növelte, hiszen az uralkodó közismert volt európai műveltségéről és zenerajongásáról. A muzsikus a következő évben Weimarban telepedett le, ahol zenei érdeklődésének középpontjába a zenekar került. Mindezt szinte jóslatszerűen előlegezte meg a *Revue et Gazette Musical de Paris* beszámolója Liszt konstantinápolyi megérkezéséről: „A szultán, akit értesítettek kü-

szöbön álló jöveteléről, a maga egészen sajátos módján elrendelte, hogy amint beteszi a lábát a fővárosba, vezesse őt a Csiragan-palotába. Alighogy megérkezett, és elhagyta a galaci gőzöst, kinyíltak előtte a szeráj kapui, hogy [...] felkeresse őfelségét, aki jóindulattal és kitüntetően fogadta őt. A palota légköre ünnepélyes volt. A szultán, aki kétségkívül zenekarát és énekeseit akarta egy szakértővel megítéltetni, elrendelte, hogy zenekari műveket és kórusokat adjanak elő.”² Sajnos nincs további információnk arról, hogy Liszt milyen eredményre jutott a szultáni zenekarral kapcsolatban, és milyen javaslatokat tett a repertoár bővítése vagy a színvonal emelése érdekében.

Emléktábla Isztambulban Liszt 1847-es lakóhelyén

Az együtttest Giuseppe Donizetti (1788–1856, az operaszerző Gaetano testvére) vezette, aki Liszt újdonsült barátjaként állandó kísérője lett Konstantinápolyban. A mester viszonzásként zongoraparafrazist készített az olasz muzsikus *Marche du sultan Abdul Medjid* című indulójából, a szultánnak szóló dedikációval.³ Abdülmedzsid elfogadta az ajánlást, és Lisztet a Nisán-i Iftihár-renddel tüntette ki. Donizetti, az udvari opera kapellmeistere meghatározó szerepet játszott a török zenekari kultúra fellendítésében. Ezt erősíti meg a *Pesti*

Hirlap 1879. július 7-i írása is: „Abdul Medzsid szultán, ki különben másnemű reformjairól is emlékezetes lesz Törökország történetében, órákig elhallgatta a zongorát, és Beranger kedvelt chansonjaira néhány dallamot maga is szerzett. Mestere a nagy zeneszerző Donizettinek öccse [bátyja], Donizetti József volt. E kitűnő zenész már II. Mahmud szultán uralkodása alatt Konstantinápolyban volt mint karnagy és a szultán megbízásából egy zenekar szervezésén fáradozott, ezt Medzsid uralkodása alatt újjáalakította és annak 1856-ig karnagya volt. Abdul Medzsid szultán annyira szerette a zenét, hogy háremhölgyeiből is zenekart alakított, kiket Donizetti basa (az érdem jutalma!) tanított be a művészet e nemére. Az műélvezet fokozására a két zenekar egyesített és gyakran, de ez esetben a hölgyek fátyolt viseltek mind, hogy férfiszem ne lássa arcaikat.”

Liszt legalább féltucatnyi alkalommal fellépett a török fővárosban, de ezek még nem a nyugati típusú, úgynevezett nagyközönségnek szánt rendezvények voltak. Június 8-án és 9-én zártkörű koncerteket adott a szultán palotájában, emellett játszott Testa bárónő szalonjában, Stürmer grófnál, az osztrák követség vezetőjénél, 18-án Perában a Franchini-testvérek házában és 28-án az orosz követségen. Bár a 18-i elvileg bárki számára elérhető, belépőjegyvesemény volt, azok az idők még nem érkeztek el, hogy a városban rendszeresen szervezzenek nyilvános hangversenyeket, főképp nem szimfonikus zenekari sorozatokat. Liszt tartózkodása idején a színházterem sem állt rendelkezésre: a fából épített teátrum az év elején leégett, és még nem készült el a Naum Színház új, modern kőépülete, amely több mint két évtizeden át adott otthont az operaelőadásoknak és a világhíró művészek fellépéseinek, gyakran az uralkodó és családja jelenlétében.

Reményi Ede feltűnése

Hegedűseink közül talán Hauser Miksa (1822–1887) volt az első jelentősebb művész, aki Konstantinápolyban szerepelt, és sikerének köszönhetően 1860-ban Abdülmedzsid szultán a magáról elnevezett Medzsidje-renddel tüntette ki. Az azonban bizonyos, hogy Reményi Ede (1828–1898) 1867-ben ugyanitt mindenkinél nagyobb feltűnést keltett. Hangversenyeiről a helyi francia, török, görög és örmény nyelvű lapok lelkes beszámolókat közöltek, amelyek visszhangja a magyar, osztrák és német sajtóban is megjelent, illetve maga Reményi ötrészes cikksorozatát publikált a *Zenészet*i Lapokban *Konstantinápolyi élmények* címmel. Bemutatózására április 10-én került sor a Naum Színházban. Mivel nem rendelkezett előzetes szerződésekkel, drága szállodáját pedig nem tudta fizetni, felajánlotta, hogy Offenbach *Szép Heléna* című operettjének bemutatóján a felvonásközökben szórakoztatja a közönséget. Az eseményt Plotényi Nándor, Reményi hegedűs tanítványa és zongorakísérője így mesélte el évtizedekkel később:

Reményi Ede 1860-ban

„Fagyos közöny fogadta a bejelentést, alig néhány tenyér verődött össze, mikor a mester megjelent. Azután Reményi játszani kezdett. Úgy, ahogyan kivülről senki a világon nem tudott. [...] A halottakat is feltámasztotta volna szédítően tüzes, szuggesztív erejű játékaival, amely valósággal fölkorlácsolta az idegeket és megmámorosította a hallgatókat. Ez a zene sehol a világon nem tévesztette el hatását és természetesen a konstantinápolyi színház nézőterét is elbűvölte. Az öt percre tervezett játékból tíz perc lett, azután tizenöt, azután húsz. A függöny mögött a primadonna sírógörcsökbe esett és lemondta az előadást. Senki sem volt kíváncsi az operett folytatására, mindenki csak Reményit akarta tovább hallgatni. A Szép Heléna csúfosan megbukott. Viszont Reményi jóslata beteljesült. Másnapra már volt bőven pénzünk.”²⁴

Reményi ezt követően további négy hangversenyre adott a színházban, illetve számos estélyen és követségi rendezvényen szerepelt. Április 11-én például az Ottomán Bank igazgatója, másnap az osztrák-magyar nagykövet, Anton Prokesch-Osten báró hívta meg. A báró 13-án önálló fogadást is rendezett Reményi tiszteletére, és az elkövetkező hetekre előkelő szállást biztosított a művésznek, aki 14-én az orosz követségen játszott, majd a húsvét vasárnapi nagymise alkalmával a templomban ajánlotta fel szolgálatait. Különös megtiszteltetésnek számított, hogy Abdülaziz szultán (uralkodott 1861–1876) május 11-én a palotájába rendelte, és függöny mögül két és negyed órán át hallgatta a 14 műsorszámot (több lap kiemelte, hogy uralkodása során ilyen még nem fordult elő, ráadásul nyomban a Medzsidje-renddel tüntette ki a hegedűst). Néhány nappal később, amikor

az egyszerű halandók számára megközelíthetetlen padisah ismét magához hívatta Reményit, már személyesen is megjelent a művész előtt, és ezúttal az udvar tagjain kívül – spanyolfal mögé rejtve – az uralkodó feleségei is hallhatták a koncertet.

További szenzációt jelentett Reményi konstantinápolyi tartózkodása idején, hogy a férfiak előtt szigorúan elzárt helyszínen, Kabuli pasa háremében játszhatott. Bár a hölgyek többsége függöny mögül hallgatta, Reményi saját elbeszélése szerint a feleség (a szultána rokona) és további két odaliszka a művész közelében, fátyol nélkül tartózkodott a helyiségben.

Reményi azért is mindenütt feltűnést keltett, hogy a hagyományos európai ünnepi öltözet helyett zsinóros magyar ruhát és fekete csizmát viselt, és műsorában fontos szerepet kaptak a magyar nóták és táncok feldolgozásai. Konstantinápolyi repertoárjában emellett saját *Hugenották*-fantáziája, valamint egy-egy Chopin noktürn és mazurka, Paganinittól az *Andante amoroso* és a *Thema con variazioni*, John Field noktürnje, Callisto Guatelli udvari muzsikusként *Török melódiája* és a zeneszerzésben is járatos szultán barcarolája szerepelt. Az uralkodó kérésére a *Portici néma* nyitányából hegedű-zongora változatot rögtönzött, és török indulót is komponált, amelynek ajánlását a szultán elfogadta. Nagy érdeklődéssel tanulmányozta továbbá a városban hallható török muzsikát, és az újonnan megismert dallamokat fel is használta improvizációiban a szultánnál és Kabuli pasánál tett látogatásai alkalmával.

Legjellegzetesebb műsorszám a *Rákóczi induló* egyéni feldolgozása volt, amellyel nemcsak a nyilvános koncerteken aratott tomboló siker, hanem Abdülaziz tettségét is annyira megnyerte, hogy mindkét alkalommal meg kellett ismételnie a darabot. A művet nyilvánvalóan eleve a magyar szabadságvágy jelképeként hallgatta mindenki, aki – a jól tájékozott szultánhoz hasonlóan – ismerte függetlenségi harcaink történetét, Reményi interpretációja azonban ettől függetlenül is valóban magával ragadó lehetett. Még Richard Wagner is így nyilatkozott önéletrajzában Reményi 1863-as penzingeri látogatásával összefüggésben: „a *Rákóczi-induló egészen szeniális hegedű-előadásával a legnagyobb elismerésemet vívta ki*”.⁵ A nevezetes darabban a művész olyan különleges helyszíneken is feltűnést keltett, mint amiről Plotényi számolt be említett interjújában: „*Sohasem felejtem el azt a megragadó, grandiózus jelenetet, amikor Reményi felmászott a piramis tetejére és ott Klapkának eljátszotta a Rákóczi indulót. Mintha az örökkévalóságot jelképező piramis e pillanatban a magyar lélek és magyar Géniusz örökkévalóságát szimbolizálta volna!*”⁶

A török-magyar zenei kapcsolatok történetében fontos momentumot jelentett Reményi konstantinápolyi utazása, a török udvarhoz fűződő viszonya, valamint barátsága a szultán zenemesterével, Callisto Guatellivel (1819–1899) és Klapka György tábornokkal, a Konstantinápolyi Magyar Egylet 1880-as újrászervezőjével és

tiszteletbeli elnökével.⁷ Nem tudjuk, hogy Reményi (Liszthez hasonlóan) miért nem tért vissza többé Konstantinápolyba. 1873-ban sikert aratott az Oszmán Birodalomhoz tartozó Egyiptomban (többször játszott az alkirály palotájában a trónörökös esküvője alkalmával), majd egyre több időt töltött Párizsban, és végül 1878-ban évtizedekre elhagyta a kontinenst.

A magyarok helyi segítői

A Konstantinápolyba érkező magyar muzsikusok elsősorban a mindenkori osztrák-magyar nagykövettől (Anton Prokesch-Osten báró, Emanuel Ludolf gróf, Zichy Ferenc gróf, Heinrich Calice gróf, Pallavicini János örgróf, Müller László báró) és munkatársaitól kaphattak segítséget a fellépések szervezésében, az információk és ajánlatok közvetítésében, és mindenekelőtt abban, hogy legnagyobb kitüntetésként a szultán színe elé kerüljenek. Az 1850-ben alakított és többször újjászervezett Konstantinápolyi Magyar Egylet ugyancsak fontos szerephez jutott az anyaországból érkezők fogadásában és a közönségszervezésben, emellett a 20. század elején évente saját bált és koncertet rendeztek.⁸ A legjobb időszakokban az egyesületi tagokkal együtt akár száz olyan személy is élhetett a török fővárosban, akire kulturális ügyekben számítani lehetett. A sajtóhíradásokban és a memoár-irodalomban rendre ott találjuk a „legnagyobb magyar” fia és a modern török tűzoltóság megszervezője, Széchenyi Ödön pasa nevét a magyar vonatkozású eseményekkel kapcsolatban. Grimm Vince kottakiadó és litográfus 1872-ig a szultán bankjegynyomdájának igazgatója volt, Hegyei Géza zongoraművész 1888-ban, Székács Gyula zongoratanár és zeneszerző 1891-ben, Jankó Pál zongoraművész és akusztikus 1892-ben költözött Isztambulba (utóbbi a dohányjövődék területének vezető tisztviselőjeként dolgozott). A Commendinger-testvérek és örökösök évtizedekig zeneműboltot tartottak fenn, Ráduly István a Hungária-vendéglőt vezette, Tóthfalusy Károly, majd özvegye pedig a Hotel de Pestet működtette, amelynek helységeit olykor magyar rendezvényekhez ajánlották fel.

Cigányzenészeink a padisah előtt

Az említett Abdülmedzsid szultán, Liszt vendéglátója a hagyományos török muzsika mellett elsősorban az operáért rajongott, Abdülaziz pedig, akit Reményi kápráztatott el hegedűjével, a klasszikus-romantikus zene számos válfaját szerette és maga is komponált. II. Abdülhamidról (ur. 1876–1909) az előbbieket mellett azt is többször feljegyezték, hogy kedveli a magyar cigányzenét. Uralkodásának – török számítás szerinti – negyedszázados jubileuma alkalmából, 1900. szeptember 1-én így írt róla a *Magyarország* napilap: „A szultán nagy bámulója a művészeteknek. Ha európai zeneművész megy Konstantinápolyba, azt rendszerint meghí-

Magyar cigányok a szultán előtt. Konstantinápolyból tudatják velünk, hogy Horváth Laczi nagykanizsai bandája közelébb kétszer játszott a Yildiz-palotában Abdul-Hamid szultán előtt. A császár rendkívül kegyes volt a barna zenészek iránt, kiket első alkalommal hetvenöt, másodsor pedig száz lírával díjaztak. Horváth Laczit a szultán ezenfölül szép magánjátékáért török érdemjellel is kitüntette és tetszésének ismételtlen jelét adta hízegő szavakban és gyakori tapsban.

A Pesti Napló 1890. augusztus 19-i híradása

vatja az udvarhoz [...]. A cigányzenéért különösen lelkesedik a szultán és régebben, amikor a mi cigányaink elkalandoztak olykor a Boszporus mentére, szívesen hallgatta órákon át a magyar muzsikát."

Ezt erősíti meg a *Fővárosi Lapok* 1884. június 11-i híradása, miszerint a szultán bőkezűen, másfélezer forinttal honorálta a rezidenciáján muzsikáló Ónodi Kálmánféle zenekart, és „*egy magyar nótákat megújráztatott, sőt egy csárdást le is íratott*". Mindebből arra következtethetünk, hogy a magyar darabot saját zenészeivel is szeretne volna megtanulni, netán ő maga kívánta azt megszólaltatni. 1888-ban Széchenyi Ödön pasa közbenjárására a legendás Pintér Pál (Liszt egyik pesti kedvence) mutatta be cimbalomjátékát az udvar előtt, majd 1890 augusztusában egy nagykanizsai együttes is hasonló sikert ért el: kétszer is játszottak a Yildiz-palotában, és amint a *Pesti Napló* augusztus 19-én beszámolt róla, „*Horváth Laczit a szultán ezenfölül szép magánjátékáért török érdemjellel is kitüntette és tetszésének ismételtlen jelét adta hízegő szavakban és gyakori tapsban*". Mindez két évvel később Lató János kaposvári bandájának látogatása idején is megisméltődött. Lám, a muzsika ereje nemcsak Jerikó falait képes ledönteni, hanem ami talán ennél is jelentősebb: az egykor megközelíthetetlen, spanyolfal mögött elrejtőző uralkodók mezevségét is fel tudja oldani.

Hubay, Popper és Szendy látogatása

A századforduló legjelentősebb magyar hegedűművese, Hubay Jenő 1890 áprilisában járt Konstantinápolyban. Utazásának elhalasztásáról és elindulásáról számos híradás jelent meg a hazai sajtóban, a konstantinápolyi lapok (*La Revue de L'Orient*, *Levant Herald*, *Stamboul*) nagy cikkekben harangozták be az érkezését, fellépéseiről és sikereiről azonban nem találtunk számottevő információt a művész hagyatékában. Amint bátyjának, Hubay Károlynak április 14-én írott levelében kifejtette, szerencsétlen időpontban érkezett ahhoz, hogy a szultán előtt is szerepeljen. A kiváló cseh hegedűs, František Ondříček és Cervantes spanyol hárfaművészről őt megelőzően kapott erre lehetőséget, Hubay értesülései szerint azonban az udvarnak már nem volt pénze további kiadásokra, ráadásul 21-én megkezdődött a ramadán böjti időszaka. Így hiába kapott segítsé-

get Calice osztrák-magyar nagykövettől, Széchenyi Manó követségi titkártól és Vámbéri Ármintól, hiába ismerkedett meg Széchenyi Ödön pasával és az angol nagykövettel, nem sok reményt fűzhetett ahhoz, hogy a padisah magához rendelje. Az előző évben Popper Dávid cselló- és Szendy Árpád zongoraművész nagyobb szerencsével járt Konstantinápolyban, ugyanis Hubay levelének információja szerint akkoriban egyedül ők játszottak az uralkodó előtt. Bár valamennyi koncertjükön ingyen léptek fel, a szultán bőkezű ajándéka teljes kárpótlást nyújtott számukra: Popper körülbelül 4000 forint honoráriumot kapott, ami másfél évi zeneakadémiai fizetésének felelt meg.

FEUILLETON DE LA REVUE DE L'ORIENT

Jenő Hubay en Orient.

M. Jenő Hubay, le célèbre violoniste hongrois (*Gil Blas* l'appelait un jour « un nouveau Paganini » et *l'Etoile Belge* le désignait comme « un Guzman du violon ») vient de se rendre en Orient pour donner des concerts à Constantinople, à Sophia et à Bucarest.

La société roumaine le connaît fort bien. L'an dernier l'éminent artiste a passé quelques jours au château de Peles; et le charme pénétrant de son jeu, les évolutions extraordinaires et stupéfiantes de son merveilleux archet ont inspiré à l'auguste et délicate lettrée qui a nom Carmen Sylva, deux poésies que le virtuose garde avec une piété jalouse comme la récompense la plus sublime de son art divin.

Le public de Constantinople ne connaît pas encore le jeune artiste qui s'est fait une si grande réputation et il nous saura gré si nous retraçons la vie et les triomphes de ce maître, un des plus grands violonistes contemporains.

Les critiques musicaux les plus compétents de l'Ocident ont été unanimes à reconnaître et à apprécier ses grandes qualités.

A La Revue de L'Orient híradása Hubay isztambuli érkezéséről, 1890. április

A szultáni zenekar magyar ezredese

Hubay feltehetően már ekkor kapcsolatba került Hegyei Géza (1862–1926) zongoraművésszel, aki 1890 februárjában „fényes tiszteletdíj mellett” kapott koncertmeghívást az udvarba, és a Medzsidje-renddel tüntették ki. Korábban Liszt Ferenc és Gobbi Henrik növendéke volt a Zeneakadémián, karrierje azonban nehezen indult el.⁹ 1887 végén érkezett Konstantinápolyba, ahol a következő év januárjában adta első hangversenyét. Sikerei ellenére két évet kellett várnia arra, hogy a szultán előtt játszhasson, ez azonban gyökeres fordulatot hozott az életében. Ettől kezdve évtizedeken át a szultánok szolgálatában állt, hercegek és hercegnők nevelője volt. Pá-

Hegyei Géza Isztambulban

lyája csúcspontján a szultáni gárdazenekar ezredesévé nevezték ki, majd az 1923-ban alapított isztambuli konzervatórium tanára lett.

Amikor 1914 decemberében Budapesten járt, a *Magyarországban* megjelent interjújában érdekes információkkal szolgált akkori munkaadója, V. Mehmed (ur. 1909–1918) udvarának zenei viszonyairól: „ő maga most már nem is játszik – de el kell ismerni, hogy abszolút megértője a muzsika művészetének. Jele ennek, hogy két zenekara is van ez idő szerint a török udvarnak. Az egyik: a fanfar, – olyanszerű, mint a mi katonazenekarunk – minden nap játszik egy órahosszat, a másik pedig, az udvari zenekar, hetenként két ízben tart előadást. A zeneestélyekről sohasem hiányzik a szultán, aki végtelesen tudja élvezni a magyar muzsikát. Ha magyar rapszodiákat játszom, azokat kétszer is meg kell ismételnem a szultán előtt. Liszt Ferencért valósággal rajong s az ő kívánságára halhatatlan mesterünk művei minden programaiban ott szerepelnek.”

Zene a jótékonyág szolgálatában

1916 tavaszán Hegyei Géza volt az, aki török részről Hubay újabb, ezúttal nemzetközi érdeklődést kiváltó konstantinápolyi utazását szervezte, és zongoristaként maga is közreműködött a Hubayval és Medek Anna operanékesnővel közösen adott koncerteken. Közvetlen

előzményként azt a nagyszabású hangversenyt említhetjük, amelyet Hubay és Demény Dezső 1915. május 3-án rendezett a Szent István Bazilikában a világháború magyar és török sebesültjeinek javára. Az 1916 márciusi konstantinápolyi események szintén a Vöröskereszt és a Vörös Félhold együttműködésében valósultak meg. A hegedűs és az énekesnő honorárium nélkül vállalta a közreműködést, de a siker és elismerés sokszorosan kárpótolta őket. Mindketten házastársukkal együtt keltek útra: Hubay feleségével, Cebrian Róza grófnővel, Medek Anna pedig férjével, Merkler Andor újságíróval, a *Magyarország* zenei rovatvezetőjével, akinek köszönhetően hiteles beszámolókkal rendelkezünk az események krónikáját illetően.

A tervezett két jótékony célú fellépésből legalább hat lett. A művészek március 27-én a perai színházban délután a nőknek, este a férfiaknak muzsikáltak. A meglelték között voltak a császári hercegek, a török kormány tagjai, a katonai és diplomáciai testületek vezetői, valamint a helyi előkelők színe-java. A nagy érdeklődésre való tekintettel 30-án két újabb koncertet rendeztek, ezúttal a konstantinápolyi magyar kórház javára. A hölgyeknek adott egyik hangversenyt Hubay Andor így írta le édesapja elbeszélése alapján: „A nézőtér délután két órára már túlszűfolt volt és a művészsobába mint ezer madár csiripelése, ezer csengő csilingelése, ezer patakocskas csobogása hallatszott be az ezerfejű hölgykoszorú izgatott csacsogása, nevetgélése. Anyám a szultán kedvenc feleségének páholyában foglalt helyet. [...] Lelkesedésük minden egyes szám után szinte komikus volt. [...] Apám nevetve mesélte nekünk: minden számot úgy megtapsolt, „megvisitozott” ez az óriás hárem, hogy igazán azt hittem, sohasem kerülök már le a dobogóról.”¹⁰

A három muzsikus 26-án fellépett Hegyei estjén és 31-én a Palace-szállóban rendezett búcsúünnepségen, emellett naponta több alkalommal voltak hivatalosak a legkülönbözőbb összejövetelekre: reggelikre, ebédekre, teákra, uzsonnákra és egyéb fogadásokra. A 27-i koncertek bevételéből 123 ezer korona jutott a sebesült török katonák számára, és ennek elismeréseként a szultán a Vörös Félhold Érdemérem ezüst fokozatát adományozta a művészeknek. Az eseménysorozat elsősorban diplomáciai természetű volt, de a siker művészi eredményei is jelentősek voltak. Hubay játéka felhívta a figyelmet a magyar hegedűiskolára, saját karakterdarabjain és népies feldolgozásain keresztül pedig a magyar zene néhány jellemző vonására.

Az utolsó kalifa magyar zenemestere

Nem sokkal Hubay és Medek Anna törökországi útját követően egy ifjú magyar hegedűművész érkezett Isztambulba, aki ott jelentős karriert futott be: Berger Károlyról (1894–1947) van szó, Abdülmedzsid herceg és családja hegedűtanáráról. Óriási megtiszteltetés volt ez a magyar fiatalember számára, hiszen Abdülmedzsid

(1868–1944) azon kívül, hogy trónörökösként ő lett az iszlám utolsó kalifája, rendkívüli és nagyhatású ember volt (a demokratikus átalakulás miatt a trónt nem foglalta el). Tehetséges volt a festészet és a zene területén is. Liszt Ferencet ábrázoló festményét a Liszt-tanítvány Hegyei Géának ajánlotta, *Elegie* című hegedű-zongora darabját pedig hegedűtanárának, Berger Károlynak dedikálta.

Abdülmedzsid: Beethoven a háremben. A herceg fia csellózik, az unokatestvére zongorázik, a felesége hegedűl

Bergerről keveset tudunk: három évtizedes törökországi működéséről özvegye hagyatékából és a tanítványok visszaemlékezései nyomán juthatunk némi információhoz, korábbi éveiről még kevesebb a biztos adat. Aradon született és a helyi gimnáziumban érettségizett 1911-ben. Hegedűs fellépéseiről a legkorábbi utalást az iskola 1906-os évkönyvében találtam: a március 18-i ünnepélyen Hubay Jenő *Hullámzó Balaton* című csárdajelenetét játszotta. Tanulmányait Bécsben az orvosi egyetemen folytatta, hamarosan azonban végleg a hegedűjáték mellett döntött, és 1914-ig állítólag Otakar Ševčík növendéke volt.¹¹ A világháború második felében katonai szolgálatot teljesített, majd legkésőbb 1919 végén a török fővárosban telepedett le. Különös, hogy aradi gyermekéveit leszámítva szinte nyomát sem leljük a magyar sajtóban és lexikonokban. Első mestere, Unger Mór (Unger Ernő zeneakadémiai tanár édesapja) révén a magyar hegedűiskola képviselőjének is érezhette magát: a neves aradi pedagógus 1905-ben nagy feltűnést keltett a Bergernél két évvel idősebb Telmányi Emilnek köszönhetően, aki hamarosan a Hubay-iskola egyik prominens alakja lett.

Joggal feltételezhetjük, hogy Berger is vett órákat Hubaytól, bár erre eddig nem találtunk egyértelmű bizonyítékot.¹² A magánműködésű kilitét gyakran titokban tartották a „hivatalos” professzorok érzékenysége miatt: a legtöbb esetben így jártak el, hogy elejét vegyék a végzetes sértődéseknek és intrikáknak. Hubay számlakönyveiben, feljegyzéseiben és óraadófüzeteiben szá-

mos alkalommal szerepel a Berger-név, de amelyeket datálni is tudunk, azok többsége az 1928 és 1937 közötti évekből származik, és Berger Ernőre vonatkozik. Az is véletlen lehet, hogy amint Hubay előző írásunkban idézett visszaemlékezésében szerepelt (*Zenekar* 2022. 6. szám), a török-magyar barátságot jelképező *Plevnanótát* éppen magyar származású párizsi barátjánál, Charles Bergernél komponálta, aki még 1912-ben is tartotta a kapcsolatot a művésszel. A párizsi, a törökországi és a budapesti Berger között eddig nem találtunk összefüggést.

Berger Károly játéka nemcsak a legmagasabb társadalmi körökre volt hatással a trónörökös rendszeres házimuzsikálásainak köszönhetően, hanem tanárként és előadóművészként a legszélesebb körben fejtekte ki hatását Törökországban. Több generáció hegedűseinek lett mestere, és legkiemelkedőbb tanítványai, mint például Necdet Remzi Atak, Ayla Erduran és Gönül Gökdoğan sikeres szólístakarriert futottak be, mások színházi zenekarokban és zeneiskolákban működtek. Berger egyike lett azoknak a magyar művészeknek, akik közel egy évszázadon át színesítették az isztambuli udvar és az előkelő szalonok, majd a koncerttermek zenei kínálatát, és hozzájárultak a török zeneélet gazdagításához.

¹ Alain WALKER: *Liszt Ferenc. I. A virtuóz évek 1811–1847* (Budapest, Zeneműkiadó, 1986), 447–448. Amint nemrég kiderült, Liszt júliusban legalább egy hétig a Boszporusz túlpártján titokban a lengyel emigránsok vendége volt. Lásd William Wright: Liszt „elég hosszú kirándulása Ázsiában”. *Liszt magyar szemmel* no.27 (2017. április), 19–24.

² Az idézetet magyar nyelven GRACZA Lajos és DÁVID Géza adta közre: „Fényes meteor a Boszporusz felett”. Újabb adalékok Liszt törökországi útjához. *Muzsika* 2008. szeptember, 27–34.

³ Liszt: *Grande paraphrase de la marche de J. Donizetti composée pour Sa Majesté le Sultan Abdul Medjid-Khan*. Berlin: Schlesinger, 1848.

⁴ Forró Pál interjúja Plotényi Nándorral. *Pesti Hírlap* 1929. november 8.

⁵ Richard WAGNER: *Mein Leben* (München: Paul List Verlag, 1963), 740.

⁶ FORRÓ Pál i. m.

⁷ Reményi a szabadságharc idején Klapka György, majd Görgei Artúr tábori zenésze volt, a fegyverletételt követően ezért is kellett elhagynia Magyarországot. Klapka jó kapcsolatot ápolta a portával, amely igényt tartott katonai tapasztalataira.

⁸ A sajtóhíradások mellett lásd CSORBA György – FODOR Gábor: Magyarok a kelet kapujában. A Konstantinápolyi Magyar Egylet története (1850–1961). *Pro Minoritate* 31/3 (2021), 3–53.

⁹ Pályájáról lásd FODOR Gábor: Hegyei Géza: egy magyar zongorista a szultánok szolgálatában. *Magyar Szó*, 2019. május 20.

¹⁰ Hubay Andor: *Hubay Jenő élete*. Gépirat a család tulajdonában, VII. fejezet 12. oldal.

¹¹ Bár kapcsolatukat egy közös fénykép dokumentálja, eddig nemcsak a Ševčík-növendékek listáiban nem találtam Berger nevét, hanem a tanári tevékenységével foglalkozó szakdolgozatokban és disszertációkban sem.

¹² Ezt a kapcsolatot erősítette meg 2019-es szóbeli közlésében Cihat Aşkın török hegedűművész, aki Berger működését kutatta.